

Section 3. Language Teaching Methodology. Pedagogy

Г.С. Дюшеева,

улук окутуучусу,

Борбордук Азиядагы Америка университетинин

Канткенде кыргыз тили сабагы натыйжалуу болот?

Мындан 20 жыл мурда кыргыз тили мамлекеттик тил деген статуска ээ болгондугу белгилүү. Ошондон бери мамлекеттик тилди жайылтуу үчүн көп иштер жасалды. Бирок **кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуу** багытындагы аракеттер максатына жете элек. Жаңы муундагы окуу китептер, окуу материалдар, методикалык китептер жана иштелмелер жетишсиз. Мисалы, методикалык терминдердин сөздүгү жок. Биздин оюбузча, кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуу үчүн заманбап китептерди, мамлекеттик стандартка альтернативдүү программаларды түзүүгө аракет кылуу керек.

Кыргыз тилин бөтөн тил катары үйрөтүүнүн оң натыйжалуу болуусуна тил окутуу усулдарынын билгичтик менен пайдаланылбай келиши да себеп болууда. Көп учурда окуучулардын тилди түшүнүп сүйлөөсүнө эмес, лингвистикалык жөндөмдүүлүгүнө жаттап алууга, аткаруучулугуна басым жасалат. Мындай «билим» эптеп баа алуу менен чектелет. Бул маселелер маалымдоо каражаттарында да чагылдырылып келет. Мисалы, ««Неуд» по кыргызскому» деген макалада мектептеги окуучулардын жана ата-энелердин айтуусу боюнча, мектептеги кыргыз тили китептеринин талапка ылайык эместиги, кыргыз тилин бөтөн тил катары окутууда методиканын жоктугу, майрамдарда кыргызча ыр жаттап айтып берип, гезит чыгарууга катышкандарга жакшы баа коюлары жөнүндө окуучулардын жана ата-энелердин ойлору баяндалат. Макаланын автору, Дина Маслованын айтуусу боюнча, кыргыз тилин мектепте мугалимдер үйрөтө албай жатышат, ошондуктан он жыл бою кыргыз тилин бөтөн тил катары окугандардын көпчүлүгү кыргызча сүйлөшпөйт деп тыянак чыгарган (5. 3б.). Биздин оюбузча да, кыргыз тили сабагы мектептерде да, жогорку окуу жайларында айрым учурларда зериктирме түрдө окутулгандыктан (дайым эле бир түрдүү өткөрүлгөндүктөн) окуучулардын тилге болгон кызыгуусу жоголуп бара жатат.

Азыр жаңыча окутуунун усулдары жөнүндө, кептик көндүмдөрдү өстүрүүнүн ар кандай ыкмалары жөнүндө макалаларды «Мектеп - Школа» журналынан окууга болот, бирок,

тилекке каршы, көпчүлүк мугалимдер бул басылманы сатып ала алышпайт. Мунун баары кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуудагы жалпы маселелер. Бирок буларды чечүү үчүн сабак өтүүгө байланышкан айкын (конкреттүү) маселелер да бар. Алсак, сабакты пландаштыруу, максатын туура аныктоо, анын максатына жетүү, сабакка бөлүнгөн убакытты сарамжалдуу пайдалануу, окуучулардын билимин калыс (объективдүү) баалоо, сабакты баарлашуу негизинде жүргүзүүгө аракет кылып, кыргызча сүйлөтүү.

Кыргыз тили сабагын кантип окутуу керек? Сабактарды кандай пландаштыруу керек? **Коммуникативдик билгичтиктерин** жогорулатуу (оозеки пикир алыша билүүгө үйрөтүү) үчүн сабакта кандай тапшырмаларды, суроолорду берүү керек? Эмне жолто болуп жатат? Бул суроолорго жооп берүүгө аракет кыялы.

Биринчиден, кыргызча сүйлөөгө муктаждык болуш керек. Муктаждык болбосо, тилди үйрөнүүгө эч ким умтулбайт. **Экинчиден**, кызыктыруу керек. Бул максатка тил үйрөнүүчүнүн жаш курагын, кызыкчылыгын, билим деңгээлин, билгичтиктеринин ар түрдүүлүгүн эске алуу менен теманы, текстти туура тандоо, окутуу методикасын жакшыртуу аркылуу жетишүүгө болот. **Үчүнчүдөн**, сабактын натыйжалуулугун жогорулатууга мугалимдин кесиптик чеберчилигин арттыруу, инновациялык методдорго кызыгуу аркылуу да жетишүүгө болот. Кызыктуу, окуучулардын муктаждыгына, кызыкчылыктарына ылайык тексттерди таап, теманы туура тандасак, тил үйрөнүүчүлөрдүн жигердүүлүгү, тилге кызыгуусу жогорулайт. Мисалы, **маалымат берүүчү** (фактологиялык маалыматты камтып турган) тексттер окуучулардын сөз байлыгын көбөйтүүгө, жаңы маалыматтарды алуусуна жакшы жардам берет, бирок кээде андай тексттер талкуулоо үчүн кызыксыз болушу мүмкүн. Кызыктуу **сюжеттик** тексттер өз алдынча ойлонууга, ой жүгүртүүгө, **кеп билгичтиктерин** өстүрүүгө, **жекече оюн** өз сөзү менен билдирүүгө өбөлгө түзөт. Муну ушундай тексттер менен иштегенден кийин айкын көрүгө болот. Ошондуктан биз «Келбет жана мүнөз» темасы боюнча У. Ливингстон Ларнеддин «Атанын өкүнүчү» деген тексттин тандап алдым (4. 261 б.).

Атанын өкүнүчү

Укчу, балам. Мен бул сөздөрдү сен уктап жатканда айтып жатам. Сен кичинекей назик колдорунду жазданып жатасың. Мен сенин бөлмөңө жашырынып келдим. Бир нече мүнөт мурда, гезит окуп отурганда, менде өкүнүч пайда болду. Мен сенин керебетиндин жанына өз күнөөмдү сезип келдим.

Сен мектепке кийинип жатканда, бут кийиминди тазалабаганың үчүн, кийиминди жерге таштап койгондугуң үчүн мен сени катуу уруштум. Эртең мененки тамагыңды ичип жатканда дагы: «Чыканагыңды үстөлдүн үстүнө койбо, нанга майды антип сүйкөбө, тамакты шашпай же», – деп, тамагыңды жөн ичирген жокмун. Эшикте ойноп жатып, мени көрүп, колунду булгаап: «Ата, жакшы бар!» – дедиң. Мен болсо кабагымды бүркөп: «Түз бас!», – деп жооп бердим.

Кечинде баары кайра башталды. Мен жумуштан келе жатканда сен тизелеп ойноп жатыпсың, байпагыңдын жыртыктары көрүнүп калыптыр. Анда да мен сени досторундун көзүнчө урушуп, кемсинтип, алдыма салып айдап алдым. Жолдон да сени урушуп: «Байпак кымбат турат. Эгерде сен өзүңдүн акчаңа сатып алсаң, абайлап ойнойт элең», – дедим.

Мен гезит окуп отурганда, сен менин бөлмөмө келдиң. Менин тынчымды алгандыгың үчүн кыжырландым. «Сага эмне керек?» - деп, корс эттим. Сен эч нерсе жооп бербей, дароо мага чуркап келип, мойнумдан кучактап, бетимден өптүң. Сенин кичинекей назик колдоруң мени чоң сүйүү менен бекем кучактады. Менин адилетсиз мамилем сенин таза, назик көңүлүңө тийбеди.

Сен кеткенден кийин колумдан гезит түшүп кетти, мени бир коркунуч ээлеп алды. Ойлонуп отурдум. Бул адат мени эмне кылды? Жок жерден тийишмейинче, жемелемейинче тура албай калдым окшойт. Мен сени жакшы көрбөйм деп айтпайм. Мен сага өтө чоң талап коюптурмун. Сен али кичинекей эле баласың да...

Сенин мүнөзүң таза, ак пейил, жайдары, жүрөгүңдүн кендиги эртең менен жерге жарык берген күндөй экенин, сен келип мени кучактаганда түшүндүм. Башка эч нерсенин мааниси жок, балам. Сенин керебетиндин жанында уялып, тизелеп отурам.

Эртең менен сен турганда айтсам, түшүнбөй калышың мүмкүн эле. Ошондуктан азыр кечирим сурап жатам. Эртеңки күндөн тартып мен чыныгы ата болом. Эртеңки күндөн баштап мен сени менен дос болом, сен кыйналсаң, мен да кыйналам, сен күлсөң, мен да күлөм. Оозумдан жаман сөз чыга турган болсо, мен тилимди тиштеп алам. «Ал – бала, болгондо да кичинекей бала», – деп дайыма келмедей кайталап турам. (350 сөз).

Текстти которгон Г. Дюшеева

Оозеки пикир алыша билүүгө үйрөтүүдө тексттин мааниси чоң экенин биз жакшы билебиз. Бул тексттин негизинде берилген тапшырмалардын, суроолордун жардамы менен сабакта студенттер өтүлгөн грамматикалык формаларды, сөздөрдү кепте колдонуп сүйлөшөт, башка адамды сыйлоо жөнүндө ой жүгүртүп, жеке ойлорун билдиришип, ата менен баланын жүрүм-турумун, бири-бирине жасаган мамилесин салыштырып аларга баа бере алышат.

Тексттер жаттап алууга, кыскача кайра айтып берүүгө эмес, **түшүнүүгө**, алардагы жаңы сөздөр, сөз айкаштары күн сайын **колдонууга** ылайык болушу керек.

Тилди экинчи тил катары окутууда эң оболу **коммуникативдик** (баарлашуу) билгичтиктерди эске алуу керек. Грамматикалык материалды билбеген шартта коммуникативдик билгичтиктерди калыптандыруу мүмкүн эмес. Бирок сөздөрдү, грамматикалык формаларды, түзүлүштөрдү билүүнүн өзү эле коммуникативдик билгичтерди калыптандырыбайт, ошондуктан сабак өтүүдө теория менен гана чектелбестен, иш (практика) жүзүндө **сүйлөтүү зарыл**, себеби маалымат берүү же кабылдай алуу үчүн бул материалды өздөштүрүү көндүмү болушу керек. Ар бир сабактын натыйжасы көзгө көрүнүп турууга тийиш.

Коммуникативдик билгичтиктерди калыптандыруу үчүн мугалим бир нече вариантта жооп берүүгө боло турган жана баарлашууну андан ары улантууга чоң мүмкүнчүлүк түзүүчү жогорку деңгээлдеги, **чыгармачыл** суроолорду көбүрөөк бериши керек. Ошондуктан мугалим суроолордун түрлөрүн билиши зарыл. Туура түзүлгөн **суроолор** студенттердин **кеп ишмердигин жогоруулатууга**, алардын алган билимин иш жүзүндө колдонуусуна шарт түзөт. Жөнөкөй **фактологиялык** (7. 108 б.), тексттеги фактыларды атап берүүнү талап кылган суроолор окуучулардын сөз байлыгын көбөйтөт, кебин өстүрөт, бирок алар студенттердин **ой жүгүртүүсүнө**, өз алдынча текст түзүп, фактылар боюнча өз оюн, **өз мамилесин билдирүүсүнө** түрткү бербейт.

Мисалы, текст «Атанын өкүнүчү» (4. 261 б.).

Фактологиялык суроолор:

1. Бул текст ким жөнүндө?
2. Бул текст эмнеден башталат?
3. Бала мектепке кийинип жатканда эмне болду?
4. Текст эмне менен бүттү? (Бул жөнөкөй суроолор).

Кеп билгичтиктерин толук жана калыс баалоо үчүн **жогорку деңгээлдеги** (өз алдынча ойлоно турган) суроолорду берүү зарыл. Окуучулардын билим деңгээлине

жараша суроолорду жеңилдетип же терең ой жүгүртүүгө ылайык түзүү керек. Методикада бул суроолордун мындай түрлөрү белгилүү: **чечмелөөчү** (түшүндүрүүчү суроолор адатта, «Эмне үчүн?» деген суроо менен башталат), **чыгармачыл** (суроого «-са» мүчөсү катышкан шарттуу ыңгайда берилет), **баалоочу** (мындай суроолор тигил же бул окуяларга, фактыларга баа берүүгө багыттайт), **практикалык** (суроо теория менен практиканын ортосундагы өз ара байланышты аныктоого багытталат) (3. 8-13 б.).

Тексттен кийинки суроолор жана тапшырмалар **сүйлөөгө багытталышы керек**, анткени **ойлонууну талап кылган суроолор** маселени талкуулоонун, баарлашуунун негизин түзөт. Леонардо да Винчи айткандай: «Акылдуу жооп уккун келсе – акылдуу суроо бер».

Мисалы:

1. Эмне үчүн атанын мамилеси өзгөрдү?
2. Ата-энелер өз күнөөлөрүн дайыма мойнуна алабы? Алса (албаса), эмне үчүн? 3.
3. Силер окуган тексттеги окуялардын негизинде кандай чечимге келдиңер, түшүндүрүп бере аласыңарбы?
4. Ата-эне менен баланын ортосунда эмне үчүн түшүнбөстүктөр пайда болот?
5. Кандай деп ойлойсуңар, ал чыныгы ата боло алдыбы?
6. Силердин оюңарча, баланын атасы кандай ката кетирген?
7. «Атасы жакшынын баласы да жакшы» деген көз караш туурабы? 8.
8. «Баланы тарбиялап өстүрүүдө атага караганда эне көбүрөөк салым кошот» деген көз караш туурабы же туура эмеспи? Эмне үчүн?
9. Тексттеги негизги ой кайсы?

Мындай суроолор студенттердин коммуникативдик компетенциясын гана текшербестен, ой жүгүртүп сүйлөөгө да багыттайт, ошондуктан ойлонууга убакытты жетишерлик бериш керек. Эгерде студент берилген суроолор аркылуу фактыларга, окуяларга, каармандарга жана алардын жасаган иштерине өз мамилесин билдирип, чечим чыгарып, баа бере алса, анда **сүйлөөгө карата коюлган максаттар** орундалат.

Студенттер текстке карата өз алдынча суроолорду түзүшүп, **суроо бере билүү билгичтиктөрүн** да өнүктүрүшөт.

Сабактын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн аларды туура пландаштыруу жана түрдүүчө өтүү талабы методикада кеңири белгилүү. Сабактардын максаттарын аныктоодо, системалуу пландаштырууда, тапшырмаларды, суроолорду, окуучулардын билим-деңгээлине ылайык даярдоодо, билимин баалоодо жана жогорулатууда, сабактын максатына жетүүдө америкалык психолог, педагог Бенджамин Блумдун таксономиясы (7. 22 б.) башкача айтканда, **таанып-билүүчүлүк системасы** жакшы жардам берет. Муну сынчыл ой жүгүртүү программасы боюнча иштеген мугалимдер баса белгилеп жүрүшөт. Б. Блумдун ой жүгүртүү билгичтиктери боюнча:

1. **Билүү, түшүнүү, колдонуу** – төмөнкү деңгээлдеги билгичтиктер;

2. **Талдоо, синтез, баалоо** – жогорку деңгээлдеги билгичтиктер болуп саналат (таблицаны караңыз). Б. Блумдун таксономиясы билим алууда ырааттуулук жана системалуулук менен белгилүү бир деңгээлге жетүүнүн принциптерин көздөйт. Ошондуктан ар бир сабактын максаттары айкын (конкреттүү) болот жана окуучулардын ой-жүгүртүү билгичтиктерин өнүктүрүүгө багытталат. Студенттердин билим сапатын, кеп ишмердигин жогорулатуу үчүн, жогорку деңгээлдеги билгичтиктерге көңүл буруу зарыл. Низовская И.А. белгилегендей, «эгерде сабактын максаты берилген материалды **билүү** жана **эске тутуу** болсо, анда суроолор, тапшырмалар ошого багытталат. Ал эми биз **сүйлөөнү, талдоону**

үйрөтө турган болсок, суроолордун, тапшырмалардын мүнөзү башкача болот. Ошондуктан Б. Блумдун таксономиясы окуучуларга сабак учурунда бериле турган суроолор менен да түздөн-түз байланыштуу» (1. 84 б.). Бул макалада сунуш кылынып жаткан кыргыз тилин окутуунун системасы ушул принципке негизделет. (Таблицаны караңыз).

АКШнын Колумбия университеттин профессору Лари Френкель (2. 41 б.)

Б. Блумдун таксономиясын таанып-билүү чөйрөсүндө колдонуу үчүн аны өзүнүздүн сабагыңыздагы окутуу үйрөтүү маселелерине, максаттарына ылайыкташыңыз керек деген ойду айтып, Б. Блумдун таксономиясы боюнча ой-жүгүртүү билгичтиктерин (баскычтарынын) аныктап сунуш кылган.

Америкалык психолог Б. Блумдун таанып-билүүчүлүк системасы боюнча (1. 84 б.).

Ой жүгүртүү жөндөмдөрү	Аныктоо	Негизги суроолор жана тапшырмалар	Окуучу эмне кылат?
1. Билүү	Эске тутуу (эрежелерди, терминдерди, даталарды, фактыларды). Таануу жана маалымат чогултуу .	Даталарды, фактылары атап бергиле. Ким? Эмне? Кантип? Эмне болду? Кайсы жерде? Качан? Текст эмне менен бүттү?	Кабыл алат, эсине тутат жана билет (жаңы сөздөрдү, эрежелерди, грамматикалык формаларды, терминдерди, принциптерди, даталарды, фактыларды).
2. Түшүнүү	Түшүнүп текстке таянып айтып берүү (бир тилден башка тилге которо алат, билгенин түшүндүрө алат).	Сүйлөмдөрдү толуктагыла... Эмне үчүн? Мисал келтиргиле... Кыскача айтып бергиле... Байланыштарды аныктагыла ...	Которот, түшүндүрөт, көрсөтөт (эрежелерди, принциптерди түшүнөт, схема, график, таблица, диаграмма түрүндө көрсөтөт), түшүнгөнүн айтып берет.
3. Колдонуу	Өтүлгөн теорияны, тема боюнча жаңы маалыматтарды практикада колдонуу. Проблемаларды чечүү.	Сүйлөмдү толуктагыла. Өзүңөрдүн сөзүңөр менен айтып бергиле.	Грамматиканы, лексиканы, эрежелерди, жаңы сөздөрдү жаңы кырдаалда текстке таянбай колдонот , өз алдынча текст түзө алат, фактылар боюнча өз оюн, өз мамилесин билдирет.
4. Талдоо (Анализ)	Тутумдагыны бөлүктөргө ажыратуу.	Категорияларга бөлгүлө. Салыштыргыла. Талдагыла. Өз оюңарды билдиргиле.	Ойлонот, салыштырат, өз оюн билдирет, талдайт. Классификациялайт.
5. Топтоо (Синтез)	Өзүнчө бөлүктөрдөн бир тутум түзүү, чогултуу.	Ойлоп тапкыла. Системалаштыргыла. Жыйынтыктагыла. Сунуштагыла. Чечим тапкыла.	Маанисин аныктай алат. Аргументтештирет. Тутумдаштырат. (Системалаштырат). Жыйынтыктайт. Чечим чыгарат.
6. Баалоо	Баалуулугун аныктоо. Аргументтештирүү.	Баалагыла. Далилдегиле.	Баалайт. Талкуулайт. «Кандай деп ойлойсуз...?» «Оң жана терс жактары...»

Ошентип Б. Блумдун системасы боюнча бардык баскычтардан (жөнөкөй тапшырмалардан баштап, бара-бара татаал тапшырмаларга) өтүүгө болот.

БААУда экинчи семестрде кыргыз тилин окууну улантып жаткан студенттер үчүн Б. Блумдун таанып-билүү баскычтары боюнча түзүлгөн сабактардын үлгүсү кыскача берилет. Сабактын жүрүшү: 1 саат, 15 мүнөт.

Сабактын темасы: **Келбет жана мүнөз**. Тема боюнча биринчи сабактын максаты:

1. Сын атоочтордун жасалышын билүү.
2. Келбет жана мүнөздү билдирүүчү сөздөр менен таанышуу.
3. Жаңы материалды бышыктоо үчүн лексикалык жана грамматикалык көнүгүүлөрдү аткаруу.

Мисалы, тема боюнча **биринчи сабакта** студенттер адамдын мүнөзүн, келбеттин (оң жана терс сапаттарын) билдирүүчү сын атоочтордун жасалышы (-луу, -сыз, -чы, -чыл, -чаак, күчөтмө даража, салыштырма даража -ыраак мүчөлөрү) менен таанышып грамматикалык көнүгүүлөрдү аткарат. Текстти окуунун алдында (текстке чейинки жумуштар) студенттер жаңы сөздөр менен таанышып, аларды которот да, маанилеш жана карама-каршы сөздөрдү табат. Адамдардын мүнөзүндөгү оң жана терс сапаттарын айырмалап, атап беришет. Жаңы тема боюнча биринчи сабакта грамматикалык материалдарды кайталоочу көнүгүүлөр гана аткарылат.

Сүйлөөдө жаттоо жолу менен алынган билим (жаңы эрежелерди, сөздөрдү эсине тутуп алуу) Блумдун системасы боюнча студенттердин билим алуудагы биринчи - **билүү** – баскычына туура келет.

Экинчи сабак (уландысы). Сабактын максаты:

1. Өтүлгөн грамматикалык материалды кайталоо, кепте туура колдонууга үйрөтүү.
2. Адамдын мүнөзүн, сырткы келбетин сыпаттоочу сөздөрдү айырмалап, түшүнүп, орду менен колдонууга көнүгүү.
3. Текстти окуп, түшүнүүгө жана текст боюнча сүйлөшүүгө даярдануу.

Экинчи сабакта сюжеттик текст («Лиранын каты») менен иштеп, **лексиканы байытуу**, тема боюнча сүйлөөгө даярдоо иштери. Текст жаңы лексикалык жана грамматикалык материалды киргизүүгө ылайык болууга тийиш, ошондо гана окуучу тексттин маанисин түшүнүп, ага таянуу менен мисал келтирип айтып бере алат, жаңы сөздөр менен сүйлөмдөрдү түзө алат. Мисалы, мындай сөздөр: *сезим, өкүнүч, күнөө, уруш, сыйлоо, кемсинтүү, адилетсиз*. Сабакта берилүүчү суроолор: «Ким эмне кылды? Мүнөзү кандай? Сизге кандай мүнөз жагат? Кандай мүнөз жакпайт?» Бул сабакта бир тилден башка тилге которуп, билгенин түшүндүрө алат. Экинчи баскычта окуу тексттерине негизделген сөздөр, түрмөктөр, кырдаалдык монолог жана диалог түрүндөгү тексттер менен иштешет. Бул жерде түшүнүлгөн, бирок иш жүзүндө (практикада) **өз алдынча колдонулбаган билим** жөнүндө айтып жатабыз. Мындай окуунатыйжалары Блумдун системасындагы **түшүнүү** баскычына туура келет. Бул баскыч жөнөкөй, бирок *билүүдөн* (эске тутуудан) татаалыраак.

Тема боюнча **үчүнчү сабак**. Сабактын максаты:

1. Эрежелерди, жаңы сөздөрдү жаңы кырдаалда текстке таянбай колдонуп, өз алдынча текст түзүп, фактылар боюнча өз оюн, өз мамилесин билдирип сүйлөшүү.
2. Текстте берилген негизги маалыматты, ошондой эле мазмундук жактан чоң мааниге ээ айрым деталдарды толук жана так түшүнүп окуу.
3. Адамдын мүнөзүндөгү оң жана терс сапаттарды айырмалап билип, бул түшүнүктөрдү билдирген сөздөрдү кепте тура колдонуу.

Үчүнчү сабакта берилген сүйлөмдөр менен өз алдынча текст түзүүгө, теорияны, эрежелерди, жаңы сөздөрдү жаңы кырдаалда текстке таянбай колдонууга, текстке карата суроолорду түзүүгө, тексттеги фактылар боюнча өз оюн, өз мамилесин билдирүүгө, өз турмушунан мисал келтирүүгө болот. Өтүлгөн грамматикалык конструкцияларды (-ып кет, -ганда, -ган үчүн, -ыптыр, -эгерде..., -са, буйрук ыңгай) жана лексиканы туура, орду менен колдонуп сүйлөп, өз оюн, өз мамилесин билдирүүгө шарт түзүлөт. Текстке чейинки тапшырмалар, мисалы, берилген сүйлөмдөрдү улантып жазуу:

1. Менде өкүнүч пайда болду, себеби...
2. Өз күнөөмдү сезип келдим, анткени...
3. Сени катуу тилдедим, себеби ...
4. Байпак кымбат турат, ошондуктан ...
5. ..., ошон үчүн кечирим сурап жатам.

Окутуунун натыйжалуулугу тилдик материалды жөн гана *түшүнүүгө* караганда тереңирээк өздөштүрүүнү талап кылат. Блумдун системасында бул **колдонуу** баскычына туура келет.

Төртүнчү сабак. Сабактын максаты:

1. Кеп ишмердүүлүгүн, коммуникативдик компетенттүүлүгүн өстүрүү.
2. Каармандардын жүрүм-турумун салыштырып, талдоо.

Төртүнчү сабакта окулган сюжеттик текст «**Атанын өкүнүчү**», ага карата түзүлгөн суроолор жана тапшырмалар берилет. Мисалы, «Атанын өкүнүчү» деп аталган текст эмне жөнүндө болушу мүмкүн? (Ар бир студенттин ою утулат). Бул сабакта студенттер ойлонот, салыштырат, өз оюн билдирет, баалайт, талдайт. Мисалы, Венндин (7.) диаграммасын түзүп, ата менен баланын мүнөзүн, бири-бирине мамилесин салыштырып, өз оюн билдиришет.

Суроолорду жана тапшырмаларды студенттердин билим деңгээлине жараша бериш керек.

Мисалы, төмөндөгү суроолордун жардамы аркылуу бала менен атага мүнөздөмө жазып, окуп бериңиз:

1. Баланын атасы кандай адам?
 - а) Сиз анын келбетин кандай элестетесиз?
 - б) Канча жашта деп ойлойсуз?
 - в) Эмне үчүн атасы баласын ар дайым уруша берет?
 - г) Атанын кайсы мүнөзү сизге жаккан жок? Эмне үчүн?
 - д) Кандай мүнөзү жакты? Эмне үчүн?
2. Сиз баланын келбетин кандай элестетесиз?
 - а) Ал канча жашта деп ойлойсуз?
 - б) Эмне үчүн бала атасына таарынган жок?
 - в) Эгерде бала атасынын оюн түшүнсө, эмне деп жооп бермек?
 - г) Балдар чоңдордун маселелерин түшүнүүгө милдеттүүбү?
 - д) Бала чоңойгондо кандай адам болот деп ойлойсуз? Эмне үчүн?

Бул сабактын натыйжасы Блумдун системасындагы **талдоо** (анализдөө) баскычына туура келет.

Бешинчи сабак. Бул сабак белгиленген тема боюнча мурдакы сабактарда өтүлгөн грамматикалык жана кептик материалдарды колдонуу менен кеп көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган. Тема боюнча жыйынтыктоочу сабак «Пикир-келишпести-

ктер болбос үчүн ата-энелер, балдар эмне кылышы керек?» деген суроонун үстүндө ой жүгүртүп, өз пикирлерин билдирүү менен бүтөт.

Сабактын максаты:

1. Өз оюн логикалуу жана ырааттуу түрдө билдирип, жыйынтык чыгаруу.

2. Башка адамды сыйлоо жөнүндө ой жүгүртүү (өз алдынча, өнөгү менен, группа менен иштешет).

3. Командада иштей билүүгө, ар бир ойду баалоого, бири-биринин сөзүн уга билүүгө жана сыйлоого үйрөтүп тарбиялоо.

Бешинчи сабак бет ачаар (презентация) менен аяктайт. Студенттер тема боюнча биргелешип презентацияга даярданып, бири-биринен жаңы нерселерге үйрөнүүгө умтулушат. Мугалим студенттерге даяр билим бербейт, алар өз алдынча *талдап, салыштырып, баалап*, жыйынтык чыгарышат. Мисалы, мындай тапшырма: эки топко бөлүнүп, жалпы жыйынтык пикирге келгиле. Презентацияда бардык студенттерди кепке тартып, катышуусун камсыз кылуу керек. Алгач ар бир студент өз алдынча ойлонот (5 мүн.), жубу менен ой бөлүшөт (5 мүн.), тобу менен сунуштарды, эрежелерди талкуулап, иштеп чыгат (35 мүн.), ар бир топко бет ачаарга (20 мүн.) берилет. Презентациядан кийин суроолор берилет, эки топтун аткарылган иши бааланат (10 мүн.).

Ата-баланын ортосундагы пикир келишпестиктерди чечүү боюнча силердин сунуштарыңар. Ата-эне жана балдар үчүн эрежелерди иштеп чыгуу.

Пикир-келишпестиктер болбос үчүн ата-энелер, балдар эмне кылышы керек?

Ата-энелер	Балдар
1. ...	1. ...
2. ...	2. ...
3. ...	3. ...

Презентацияда ар бир студенттин жаңы грамматикалык конструкцияларды **колдонушу, сөз байлыгы, сүйлөө кебинин тууралыгы, сөздөрдү колдонуунун тактыгы**, берилген тапшырмаларды **туура** жана **так** аткарышы бааланат. Тема жана текст кызыктуу болгондуктан, суроолор сүйлөөгө багытталгандыктан, студенттер өз турмушунан мисал келтиришип, башка адамды сыйлоо жөнүндө ой жүгүртүп, жандуу жооп беришет. Ар бир студент өз оюн билдиргиси келет.

Мына ушинтип Б.Блумдун системасынын **бардык баскычтарынан өтүүгө болот**. Тил үйрөтүүчүлөр кыргыз тилин окутууда: **билүү, түшүнүү** баскычтарын гана өздөштүрүп, **колдонуу** (кыргызча сүйлөө), **талдоо, баалоо** баскычтарына өтпөй калууда. Андыктан көп учурда окуучу теорияны билет, бирок иш жүзүндө колдонбойт (грамматиканы, темага байланыштуу сөздөрдү билет, бирок сүйлөбөйт). Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутууда жогорку деңгээлдеги билгичтиктерге: **талдоого, топтоого** (синтезге), **баалоого** жетишүүгө болот.

Сабактардын максаттары бири-бири менен байланыштуу (системалуу) жана так болууга тийиш. Сабактарда жөнөкөй тапшырмалардан баштап, студенттерди татаал маселени чечүүгө, ой жүгүртүүгө жеткириш керек. Мына ушунун өзү биз көздөгөн натыйжа болууга тийиш.

Мугалим окутуу ыкмаларын жана усулдарын колдонуу менен өзүнүн тил үйрөтүүү жөндөмүн да өнүктүрүүгө тийиш. Тажрыйбалуу, чыгармачыл мугалим көздөгөн максатына жетүү үчүн убакытты сарамжалдуу пайдаланып, эмнелерди үйрөтүү зарыл экендигине, кыргыз тилин бөтөн тил катары өздөштүрүүгө кайсы ыкмалар менен усулдарды кантип колдонуу керектигине көңүл бурат. Ал окутуунун сапатын жогорулатууда окуучулардын өзгөчүлүктөрүн, тил үйрөтүүнүн баскычтарын, деңгээлдерин эске алып, сабакты туура уюштуруп, окутуунун жаңы технологияларын колдонот. Окуучуунун кептик билгичтерин туура аныктап, калыс баалоого аракет кылат.

Адабияттар

1. Валькова И.П. и др. Как развивать критическое мышление // Валькова И. П., Низовская И. А., Задорожная Н. П., Буйских Т. М. – Бишкек, 2005. – С. 80–84.
2. Гузеев В.В. Образовательная технология: от приема до философии. – М.: Сентябрь, 1996.
3. Загашев И. Умение задавать вопросы // Перемена. – 2001. – №4. – С. 8–13.
4. Карнеги Д. Как завоевывать друзей и оказывать влияние на людей. – Бишкек: ПРОГРЕСС, 1991.
5. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта. – М.: Знание. – 1989.
6. Маслова Д. «Неуд» по кыргызскому // Вечерний Бишкек. – 2007, 18 май. – С. 3
7. Низовская И.А. Сынчыл ойлөмдү өстүрө турган окуу жана жазуу программасынын сөздүгү. – Бишкек, 2003 ж.

С.К. Кыдыралиев,

*к.ф.-м.н., доцент, и.о. профессора направления
«Математика и естественные науки»,
Американский университет в Центральной Азии*

Задачи на рост ВВП, ценообразование и другие приложения разностных уравнений в экономике

Еще Гомер говорил, что «глупец познает только то, что свершилось» (1). Ему вторил древнеримский писатель Теренций (ок. 195 – ок. 159 гг. до н.э.): «*Быть мудрым – значит видеть не только то, что под ногами, но и предвидеть будущее*» (1).

Для того чтобы понять, что происходило и происходит, а также предвидеть будущее в экономике, нужно использовать модели, важнейшими из которых являются динамические модели.

В данной работе будут представлены дискретные модели, описываемые линейными разностными уравнениями 1-го порядка. По нашему мнению, дискретные модели, по